

СВЕТИ САВА У ОГЛЕДАЛУ СРПСКОМ¹

Мит, завјетна свијест и национални идентитет у нашем времену

Истина по којој живи одређена заједница – било да је зовемо митом, предањем или завјетом – и сама је жива све док свака нова генерација својим искуством учествује у њој. Без тог учешћа, предање се издваја у аутономну структуру смисла која је независна од нашег искуства и која почиње да егзистира независно од наше осјећајности. У случају српске националне традиције темељно мјесто провјере животноности предања јесте лик Светог Саве. На то упућује праћење културолошких трансформација Савиног лика кроз историју и чињеница да је, упркос свим тим трансформацијама, он успио да у колективној свијести народа остане упоришна тачка грађења и очувања српског идентитета. Снага Савиног лика почива на задовољавању оног што је примарно у човјековом елементарном нагону за симболизацијом – потребе да у нечему ширем од себе нађе ослонац за духовну грађевину коју може да дијели са другима – и у том смислу Свети Сава представља почетну тачку цјелокупног националног предања. Одржавање или поновно успостављање органске везе са националним предањем у нашем времену захтијева додатни напор духа – имагинативно учешће у специфично националној димензији предања која је најдубље и најбоље сачувана у остварењима српског књижевног тока, од српске усмене поезије, преко Његоша и Радичевића, до врхунаца српске прозе и поезије 20. вијека у дјелима Кочића, Андрића, Нога, Бећковића.

Кључне ријечи: Свети Сава, светосавско предање, Косово поље, Видовдан, косовски завјет, Кнез Лазар, српска културна традиција.

Једно од уводних предавања курса српског језика и књижевности нашим младићима и дјевојкама у Ватерлоу почињао бих малим тестом у којем би им, један за другим, показао два листа папира, тражећи од њих да кажу шта виде у мојој руци. На првом листу би се налазила репродукција коју, без сумње, сви препознајете: Свети Сава са фреске у манастиру Милешеви; можда најчешће виђана слика светитеља, она иста коју налазимо, рецимо, већ деценијама на првој унутра-

* dvdmilicevic@rogers.com

¹ За потребе тематског броја рад је преузет из ауторове књиге *У огледалу српском* (2012), а представља предавање одржано фебруара 2010. у манастиру Св. Преображења у Милтону, Онтарио, у оквиру „Светосавске учионице” у организацији удружења „Косовски завет”. Језгро „Косовског завета” чинили су тих година углавном свршени студенти Универзитета у Ватерлоу.

шњој страници патријаршијског цепног календара. Из године у годину, са све више стрепње, показујем нашим младим људима овај лист папира. Многи од њих, у овим посљедњим генерацијама, рођени су у Канади, и оних неколико секунди оклијевања, које су некада биле посљедица невјерице да их се нешто тако очигледно пита, сада, са подозрењем, почињем да посматрам као могућу несигурност у одговор. Ипак, и данас, након тих неколико секунди, чујем: „Свети Сава. Видимо Светог Саву”. А онда бих им показао други лист, репродукцију у боји испод које бих сакрио име аутора и назив слике: Пит Мондријан, *Композиција са црвеним, њавим и жућким*. Наравно, улиједио би кратак период чуђења изазван недоумицом због чега се тако двије неупоредиве ствари доводе у везу, праћен неколиким досјеткама примјереним узрасту. Али убрзо би неко већ рекао шта види: „Видим слику. То је слика”. И одмах би се већина сложила. Пред њима је слика, апстрактна, модерна слика.

И заиста, одговор на ово друго питање потпуно је тачан. Студенти су у јарко обојеним правоугаоницима и квадратима препознали слику. Препознали су оно што нису успјели на првом листу папира, када су, преварени контекстом у којем се поставља питање, пожурили да покажу знање о садржају слике и када су занемарили на тренутак чињеницу да пред њима није Свети Сава него представа српског светитеља, његова ликовна презентација. Поистовјетили су, укратко, лик и ликовну представу лика. Заведени познатим ликом, у поређењу са другим листом папира видјели су само разлике испуштајући из вида најелементарнију заједничку ствар – да се у оба случаја ради о ликовној представи.

Наравно, ријеч је о јефтиниом трику, подметању лажног питања којим се нарушава основни фер-плеј у односу наставника према ученицима и ученици наводе на погрешан одговор. Али свјесна обмана у овом случају има ваљан разлог. На овај начин ученицима би се скренула пажња на неколико ствари које се тичу природе умјетничког израза. Прије свега, из овог угла и на упечатљивом примјеру визуелне умјетности, изненада би се открио значај намјере модерног ствараоца да са свога дјела напросто згули садржај. Иза правилних Мондријанових четвороугаоника могли би, чак и они који са неразумијевањем и одбојношћу гледају на модерну умјетност, да наслуте умјетников вапај чија је намјера да се ономе ко посматра слику наглашено стави до знања да је пред њим умјетничко дјело. И да тај гест прихвате као умјетников позив на борбу против аутоматизма перцепције. А са тим сазнањем, на којем у драстичној мјери инсистира модерна ликовна умјетност, свакако се другим очи-

ма гледа и на сликарство ранијих периода: и у реалистички урађеном портрету сада се већ разазнају потези киста, у свему што је урамљено види се да је слика однос линија и боја. Ево, дакле, кратице до спознаје шта чини суштину ликовног израза. Ево, истовремено, брзог увида у природу промјена у рецепцији дјела; и у неминовност смјена увијек супротстављених умјетничких праваца у којима, мање или више драматично, пажња бива усмјерена на буђење свијести о умјетничком дјелу као таквом. Постаје нам јасно да однос линија и боја јесте оно што, баш као на Мондријановим квадратима, видимо и на платну на којем су Пикасове купачице али и Леонардова Мона Лиза. Однос линија и боја је оно што, на крају крајева, без обзира на другачију природу фрескописчевог израза, видимо и на милешевском зиду.

Са овако освојене позиције која говори о природи ликовне умјетности лако је направити искорак ка тумачењу књижевности. Ако је сликарство умјетност линија и боја, онда је књижевност умјетност ријечи. Ако нам сликар на мање или више скривен начин скреће пажњу да не треба да поистовјеђујемо предмет приказивања и приказивање предмета, исто тако нам и књижевник непрестано шаље поруку да је пред нама дјело фикције, да значењима ријечи на листу папира не смијемо допустити да напусте тај папир и скрасе се у ванјезичким реалностима које означавају. Језик у књижевном дјелу, и најједноставнијом римом и најсложенијим композиционим поступком у роману, упућује сам на себе, баш као што то чине линије и боје на сликарском платну. С тим што између ова два начина умјетничког изражавања, управо у природи грађе коју користе, постоји огромна, непремостива разлика: језичку поруку никада не можемо да лишимо значења, са језичког израза не можемо да згулимо садржај као са платна, и никада од ријечи не можемо да направимо нијеме правоугаонике и квадрате. Ријечи које користи умјетник исте су оне које користимо сви ми, ево овдје, сада, и у свим другим приликама, свакога дана, и све те ријечи имају већ одређена значења која као пртљаг уносе са собом у сваки наш разговор, у сваку нашу усмено или писмено исказану мисао. Оне, и када их задржавамо на листу папира пред нама, ипак успијевају да једним дијелом значењске енергије искораче у ванлитерарну стварност. И не само то. Ријечи у људском језику немају само денотацију, своје рјечничко значење. Оне временом, и проласком кроз различите контексте, добијају и посебна значењска сјенчења, добијају своје конотације којима бивају натопљене. Помените ријечима српског језика *кондир вина* или *божуре* или *йшеницу белицу* или *браћа од*

заклешиве или *бојно койље* или *равно поље* и *крваво разбојиште* или *часни крсти*, и већ сте, како нас подсјећа Новица Петковић, у власти косовског предања: „све примисли које изазивају ове слике воде вас према њему” (Петковић 1989: 48). Књижевност и јесте она активност чији је циљ да креира, зароби и поново активира такву врсту значења. И зато су, како вели Исидора Секулић, у језику садржане све тековине народа и све његово биће. А књижевност једног народа јесте она ризница у којој су тековине преточене у трајно и увијек доступно богатство. Скерлићевски речено, књижевност је највиши израз националног бића.

Ако се сада запитате, а сигурно се већ питате, зашто овакав увод у данашње предавање, на овом мјесту, гдје смо дотакли суштину нашег односа према националној прошлости – а подробније објашњење ове тврдње остављам за сам крај овог обраћања – мораћу да вас упутим на вас саме. Молио бих да се свако од вас дубоко и поштено загледа у себе и да одговори на питање: са којом количином пристајања на фразу је дошао данас на овај скуп, са колико спремности да чује окошталу ријеч о величини српског светитеља, да се унапријед и лако сложи са формулацијама излизаним од употребе до мјере да је и рељефност лика са којим су се стопиле већ озбиљно истањена. Да климне главом на још једно опште мјесто. Јер ми више и не очекујемо ништа више од голе фразе када највећег међу Србима описујемо и одређујемо. А ако нам је угаони камен духовне куће тако измјерен, каква нам је онда грађевина која на њој почива?

Другим ријечима, питање аутоматизма перцепције неодвојиво је, као симптом, од истрошености одређеног система вриједности. Тако је то када је ријеч о вриједностима похрањеним у умјетничким увјерењима неког сликарског или књижевног правца, али исто и када се ради о много дубљем систему вриједности који дефинише профил читаве нације. У овом другом случају, аутоматизам перцепције указује на кризу идентитета нације.

Да је то заиста тако у случају Светога Саве као утемељивача наше националне духовности, нека нам посвједочи поређење нашег доба и наше реакције на Светога Саву са свим оним вијековима кроз које је лик овог светитеља, на свим српским просторима, центру и периферији подједнако, представљао симбол опстанка. Погледајмо, дакле, Светога Саву у огледалу српском, кроз вијекове. И сагледајмо, онда, свој одраз у његовом лику. Сравнимо се са генерацијама које су нам претходиле. С онима, одмах по паду у турско ропство, и њиховим потомцима, кроз наредних

неколико стотина година. Ни државе, ниједног јединог симбола државног Србин кроз та тешка стољећа није имао. Није имао ни могућности, а убрзо потом ни знања, да било шта што је затекао запише и наредном покољењу преда, ни једног, значи, биљега да се остави иза себе, који би онима што долазе оставио поуздан, чврст траг о себи као Србину. Па ипак, име Светог Саве опстаје. И кроз то име Срби опстају и остају Срби. Ма на ком дијелу распарчаног српског простора се налазили.

На крају тог дугог периода без скоро иједног писмена, у другој половини 19. вијека, када се покрећу први значајнији листови за народ који сада већ поново сроче слова и читања је жељан, видимо у готово сваком књижевном подлистку у већини српских часописа, какви су у Босни и Херцеговини, рецимо, *Босанска вила*, или *Зора* која излази у Мостару, па и у сарајевском *Гајрешу*, нарочито под уредништвом Османа А. Ђикића и, касније, Хамзе Хуме, невјероватан број народних умотворина, прича нарочито, у којима је главни јунак Свети Сава. Када би се позабавили само оним причама које говоре о Светом Сави и ђаволу, а у којима српски светитељ увијек надмудри Шепавога, суочили бисмо се са готово несхватљивом енергијом вјере у Саву као свемогућег заштитника нације. Видјећемо, потом, у тим истим народним причама, да та заштитничка моћ Светога произлази из непосредног осјећаја блискости коју према њему има Србин, из доживљаја сталне светитељеве присутности у народу, гдје се и он осјећа као свој међу својима.

Ту нема мјеста подразумијевању; ту се са Светитељем изнова саживљава, из дана у дан, из искушења у искушење. Све то је пренесено кроз вијекове, уз огњишта која су данас не само погашена, него и за Српство изгледа заувјек изгубљена; дакле и у оним рубним, крајинским или крајишким подручјима националног простора, гдје чак и у времену новог успостављања српске државности милост српског трона није могла да допре.

Замислите какву снагу за српски народ има Свети Сава, када готово четири стољећа након Светитељеве смрти Синан-паша, у име одржања владавине најмоћније свјетске царевине над овим јадним и чемерним, у камено доба враћеним и на све начине затираним народом, мора његово мртво тијело из манастира Милешеве да пребацује у Београд и тамо га јавно спаљује не би ли га на тај начин у Србима коначно убио. Јер зна да то мртво тијело држи Србе у животу. Не заборавимо, то је период након владавине Сулејмана Величанственог и његове двије опсаде Беча које најављују опасност од исламизације комплетне Европе. А Синан-паша

сатрвену шаку јада у балканском залеђу, давно освојеном, покушава да коначно и духовно покори убијајући мртваца. И са којим резултатом? На мјесту које је требало да означи његов дефинитивни крај и одлазак у заборав диже се данас, преко четири стотине година од тог догађаја, један од највећих православних храмова на свијету – Светосавски храм.

Не постоји, једноставно, трансформација, историјска или културолошка, коју Свети Сава, све до нашег времена и наше генерације, није издржао и из ње поново изашао као најсвјетлији духовни оријентир у свим мрачним временима. Почујмо само како појемо Светоме: „Ускликнимо с љубављу светитељу Сави / Српске цркве и школе светитељској глави.” Званична химна утемељивачу српског Православља спјевана је у тринаестерцу, стиху који нам, након Доситејевог бијега из манастира Хопово и његовог откривања просвијетљене Европе, долази из католичке Пољске. Припитомио је Свети Сава и тринаестерац и учинио га нашим; преживио је и гурање у лик европског просвјетитеља и опет у свему остао препознатљиво наш.

Шта се онда десило са нашом генерацијом? И како је могуће да смо ту везу изгубили за свега двије деценије, и то у тренутку када су се, након полувјековног мандаљења, било стварног било у нашим главама, отвориле двери иза којих нас је са зида, у тишини храма, сачекао поглед Светитељев? Како то да нисмо, као пјесник пред лицем анђела у Каленићу – само коју годину прије нашег уласка у храмове – знали, макар и с изненеђењем, да у тим модрим очима препознамо своје:

*Ошкуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле браће*

(Попа, *Каленић*, 72)

Можда нам ови Попини стихови – а велика поезија увијек доноси ту врсту спознаје која, спајајући наизглед неспојиво, надмашује рационалну – и онајбоље указују на то гдје смо заправо пали. Гледајући у линије и боје на зиду храма, ми у њима нисмо препознали себе.

Истина по којој живи одређена заједница – било да је зовемо митом, предањем или завјетом – и сама је жива све док свака нова генерација својим искуством учествује у њој. Без тог учешћа, предање се издваја у аутономну структуру смисла која је независна од нашег искуства и која почиње да егзистира независно од наше осјећајности. И та-

кво отуђење, чији је непогрешив симптом онај аутоматизам перцепције о којем смо говорили, заправо је последица излизаности скупа вриједности као истине по којој живи и равна се заједница. Отуд данас и сама ријеч ‘мит’, а све више и термини као што су ‘предање’ и ‘завјет’, добијају значење фикције, самосталне структуре која нема директну везу са свијетом чињеница.

Духовно стање наше нације данас болно и јасно потврђује ово. Јер, с једне стране, када се онај склоп вриједности издвоји у засебну структуру смисла која егзистира мимо нашег искуства, он се апсолутизује и својом енергијом тражи од свог корисника – припадника те нације – да му на силно подређује стварност. И ту се јавља оно што Бошко Обрадовић (2008) тако прецизно препознаје у нашој генерацији и дефинише као кафански национализам. С друге стране, у таквој ситуацији када се са предањем више не живи, може да дође и до сасвим супротне, мада у основи једнако паразитске рекације: основе предања се рационалистички руше указивањем на разне чињенице којима предање не одговора.² Тако се, на супротном полу од наших кафанских мејданџија, али на истом послу рушења самих темеља националне духовне грађевине, налазе сви они просвјетитељски настројени добротвори који би да спасу Српство и Србе од, како они кажу, заблуда и самообмана. А има ли јаснијег и истовремено болнијег примјера оваквог рушења националног идентитета од оног који чујемо од јуноша тек изашлих са званичне катедре наше Цркве, па и од понеких архијереја, дакле од оних који би требало да чувају Свето Предање, када Светог Саву представљају као тек једног од настављача великог византијског пројекта описмењавања и покрштавања Славена. Кад се Свети Сава као упоришна тачка националне традиције избије, онда даље парање нити предања иде сасвим лако и природно. И умјесто да се напајамо са сопственог источника, трага се, са готово патолошком потребом, за све старијим, историјски већ пресахнулим изворима. Наравно, све то бива научно утемељено, у овом случају теолошки засновано, а предање се проглашава митом у већ споменутом, помјереном значењу те ријечи. Треба ли рећи да овакав однос заправо представља чин митологизације саме критичке свијести која убија предање, да се ту под плаштом демитологизације у ствари одвија креирање „мита из друге руке” у којој рушитељи предања, вјероватно несвјесно, себе и своју критичку свијест стављају на митски пиједестал.

---

² О овоме детаљније в. Кољевић 1976: 153–201.

Нема сумње да смо ми дјеца времена које је нихилистички довело у сумњу елементарну људску потребу стварања колективних симбола као универзалних образаца вриједности. Ми смо, укратко, дјеца времена које је обезвриједило своје најосновније културолошке симболе и свело их на безличне правоугаонике и квадрате. И зато нам у процесу сопствене духовне обнове ваља и кренути од тог признања. На нама је да од правоугаоника и квадрата на које смо декомпоновали сопствена духовна жаришта националног наслеђа, од ових линија, боја и облика, лик Светитеља поново у себи реконструишемо.

Да бисмо кренули овим путем, неопходно је, прије свега, вратити се на саме историјске чињенице везане за дјело Савино и освјезити оне линије и боје прошлости које дају нови изглед Светитељевом лику. Ваља нам иза окошталих фраза поново доћи до живог човјека у свом времену. До Саве као упорног и непоколебљивог борца, онога који је умио да види и знао да процијени шта његовом племену треба, и да својом акцијом ту визију и ту процјену претвори у нешто неопозиво што ће Србе да утврди као народ и усмјери их на њихов крстоносни историјски пут.

Погледајмо препреке које стоје пред Савом и замислимо која и каква енергија је потребна да се оне премосте. Од тога да смо се до Савиног времена звали Рашани, Зећани, Топличани, а да се од Савиног времена препознајемо као један народ – Срби. И да је овакав подвиг учињен у тренутку када смо и у црквеном смислу били осуђени да никада не будемо своји – расцјепкани између Рима и Константинопоља, између латинских јурисдикција Сплитске, Барске, повремено и Дубровачке архиепископије с једне и Охридске архиепископије и грчке митрополије у Драчу с друге стране. И из такве немогуће позиције Сава је успио да оствари самосталност Српске цркве. Каква одлучност и дипломатска стаменост је била потребна да се заобиђе охридски архиепископ и да се у сучељавању са царом и патријархом изађе са томосом о самосталности, просудите сами. А како је изборио тај папир, тако је ту одлуку и спроводио. Одмах је рукоположио осам својих ученика у чин епископа и одмах основао нове епископије и грчке епископе замијенио Србима.

Ваља нам, у подсјећању на величину Савиног подвига, а прије свега његовог дипломатског успјеха без преседана у српској историји, позвати и вријеме у којем се све ово дешава. До Никеје од средишта српске државе има готово хиљаду километара опасног пута – не заборавимо, сједиште византијске цркве и државе измјештено је ту 1204. након што

су Константинопољ освојили браћа крсташи чије је бусије и страже до Никеје за Саву препоручљиво да избјегне. Тежину тог пута ваља осјетити и испитати сопственом ногом, а у најбољем случају на коњском седлу. А до Свете земље, до Јерусалима, гдје Сава, уз сву своју акцију на црквеном и државном плану, стиже два пута да се мјесту Христовог страдања и Васкрсења поклони, још је двапут толико километара. И пут до најближег његовог одредишта, његовог првог, рекли бисмо дјечачког одметања из родитељског дома, до Свете Горе, броји се у стотинама километара. И тамо Сава не мирује него започиње да гради српско свјетско чудо, „бјел Виландар у сред Горе Свете”. Започиње са већ остарјелим оцем и са свега девет калуђера. Упоредите ту снагу руку са подвигом који је остварен; погледајте истесане греде Хиландара, покушајте да замислите логистику за сакупљање грађе коју имају на располагању крајем 12. вијека и сам чин градње.

Шта стоји иза ове енергије и одлучности Савине? Можда је одговор најбоље потражити баш у тим хиландарским данима и годинама монашког подвига, у којима је Сава, иако далеко од свог рода, у тај свој род једино загледан. Могао је, дакле, Сава остати у Светој Гори, молити се Богу и постити, и бринути о свом душевном спасењу. Али за Саву, подвиг је у нечему другом – у борби за род, за његово име и духовну самосталност. Ево, дакле, шта значи одрицање и христолика жртва. Одрицање од живота зарад стицања вјечног живота. Не само за себе него за цијели свој народ који је још у историјским повојима. Ово је одрицање које рађа истински херојску акцију. Била је потребна историјска ситуација која ће пред читаву нацију поставити овакав захтјев за одрицањем, па да из Савиног извора, кроз Косово поље, потече матица националног предања; да опредјељење за царство небеско, на Видовдан 1389. године, својим завјетним смислом претвори хаос историјских чињеница у поредак жртвеног хода једног цијелог народа кроз вријеме. То су двије упоришне тачке нашег националног завјета које су повезане и не могу једна без друге. Прва условљава другу; ова друга осмишљава прву. Из прве, из Савине жртве, природно слиједи друга, жртва цијеле једне генерације. Све оно између ове двије тачке у историји – једне на почетку највеће српске династије и друге на њеном умору – национално усмено предање ставља у заграде. Од Душана, цара српскога који границе државе шири до пред сам Константинопољ, у народном предању имамо тек анегдоталну епизоду о лошем просачком искуству у Латинлуку: „Кад се жени српски цар

Стјепане [...]”. Предање не тражи тренутке тријумфа у замалену царству као основу; свјесно саможртвовање је родно мјесто наше духовности. Одрицање и страдање као залог оног коначног тријумфа у царству које је увијек и довијека.

И ту нам се, заправо, открива она суштинска истина о националном односу према Светом Сави кроз цијелу српску историју. Јер снага његовог лика почива на задовољавању оног што је примарно у човјековом елементарном нагону за симболизацијом – потребе да у нечему ширем од себе нађе ослонац за духовну грађевину коју може да дијели са другима. У том смислу Свети Сава представља почетну тачку цјелокупног националног предања. Уклоните овај ослонац, и читава грађевина руши се и распада. Ако је тачна формулација – а тачна је – да су сви сљедбеници Лазаревог завјета његови есхатолошки причесници, и у поезији и у историји - од сабораца кнежевих, од *шри војводе бојне*, који, свјесни шта их у борби чека, одлазе на равно Косово, па до, рецимо, хероја албанске голготе и солунског фронта – онда је Сава онај који спрема Свето причешће и држи путир у руци. И у том свјетлу треба гледати на ону одредницу да је Сава први у свему: први архипастир свога стада, први просвјетитељ и први писац, први оснивач школа и болница. И да је први који установљује и најчишћу и најтврђу нераскидиву везу свог народа са Христом кроз непрекинути низ српских светитеља. И управо по успостављању култа народног светитељства, он је и оно што се не може бити: *син који је родио свој оца*, Светога Симеона Миротичивог. У Савином лику и дјелу задовољена је и дословце она суштинска потреба православног духа да утврди своје поријекло од „Оца безначалнога”. Кроз Саву и ми смо, као народ, од Господа усиновљени. И нека неко каже да то није почетак, нека нам каже да треба да се вратимо на нешто још старије. И нека нас убиједи, ако може, да у том повратку на још старије не бивамо све мање Срби а све више, поново, Рашани, Зећани, Топличани.

Питање је: како поново освојити духовне коте са којих, својим искуством, стварним или имагинативним, установљујемо органску везу са врхунцима нашег националног предања, и како остати и истрајати на њима у овом вакту рђаву.

У дословном смислу наше васпостављање предачког искуства у себи, парадоксално, изгледа релативно лако остварљиво. Оно тражи наше стално учешће и потврђивање у ономе што нам се у молитвеном ритму

црквеног типика и нуди: наше духовно обнављање у сваком литургијском чину спајањем са Христом у светој тајни Причешћа. Али из примјера нарушавања предања из редова оних који би требало да га чувају, видимо да то није довољно, да је неопходан и додатни напор духа, наше имагинативно учешће у специфично националној димензији предања. И ту се пред нама налази тежи задатак. Јер та веза може да се оствари једино и искључиво путем посебне врсте знања која нам данас и те како недостаје: знања о књижевности. И ту се поново враћамо на оно мјесто с почетка овог предавања на којем смо констатовали да је књижевност највиши израз бића једног народа. И поред ауторитета Јована Скерлића и Исидоре Секулић на које се позивамо, треба признати да би се оваква тврдња могла учинити јако наивном. Јер на поезију и књижевност уопште данас смо навикли да гледамо као на неко привремено уточиште од недаћа, као на кратак предах или, ако хоћете, на бијег од стварности. Како онда да се мастилом супротставимо сили која нас мрви?

Заправо је овакав однос према књижевној традицији прва препрека коју треба да савладамо. Ваља подсјетити да су, не тако давно, тек прије коју деценију - у времена која су била прозвана вуненим јер се за луксуз мишљења својом главом, а поготово главама националних дивова прошлости, утјеривао батином и затвором страх у људе – да су управо наши пјесници, и то они најњежнији, лирски, успјели да освоје слободан простор и да нам поврате повјерење у богатство и моћ националне традиције, а преко тога и повјерење у саме себе. (Не заборавимо, српски покрет у Босни и Херцеговини девесетих воде управо људи од пера.) Они су нам представили поезију не као бијег од стварности него као неку врсту хајдучког одметања у љековите и спасоносне забране националног предања који су и добро скровиште али и мјесто са којег се изненада на непријатеља може ударити и задати му смртоносан ударац. Има једна предивна народна епска пјесма, *Болани Дојчин*, у којој јунак болује девет година, толико дуго и предуго, да, како каже пјесник, „по Солуна не зна за Дојчина / они мисле да је преминуо”. На град Солун који је, ето, остао без свог понајбољег јунака и заштитника, навадио се локални силеџија, Усо Арапине, и одредио неподношљиве порезе, а највеће понижење, наравно, намијенио Дојчиновом дому. И како град нико нема да брани, на Боланом Дојчину је да устане након девет година са своје постеле и да заиште од своје сестрице помоћ како би се спремио за пресудни мегдан од којег зависи опстанак његовог дома:

*О Јелица, моја мила сејо,
донеси ми једну крју илајна,
ушејни ме, селе, од бедара,
од бедара до вијих ребара,
да се моје костји не размину,
не размину костји мимо костји.*

(ЈНП, Болани Дојчин, 105)

Ту исту „крпу платна” Рајко Петров Ного ће, у нашем времену, презети од народног пјевача и њену благотворну чврстину превести у контекст националног духовног спасења, везујући је при том за функцију стиха и поезије:

*Стих је шћо и илајно Боланом Дојчину
Сесјрица Јелица њене злајне руке
Да се наше задње речи не размину
У стих ко на коња – јори у хајдуке*

(Ного, Да се наше речи не размину, 72)

Да је ријеч пјесничка убојита а свакако да је кадра предање призвати и пренијети, данас од нас изгледа боље знају – а и прије су – наши непријатељи. Вјероватно се сјећате, када је оно Република Српска, дакле српска Босна и Херцеговина, пала под окупацију, шта су страни плаћеници прво забранили. Забранили су гусле; ону једну једину струну која је цјелокупно народно предање провукла кроз вијекове. А након тога, ударили су, баш као и у оним годинама које су претходиле рату, на Ње-гоша па на Андрића. О овом посљедњем, нашем једином нобеловцу, који је пред рат, ако се и тога сјећате, на корицама младомуслиманског часописа на оловку као на колац набијан, ево и најновијег свједочанства: Републици Српској је *Споразумом о уклањању увредљивих материјала из уџбеника* од 20. августа 1999. наређено да се из уџбеника *Српски језик и култура изражавања* за седми разред основне школе избришу двије странице на којима се уз помоћ једног одломка из романа *На Дрини ћурија* обрађује методска јединица *Пасивне реченице*.

Па ето, ако, сведени још увијек на ове правоугаонике и квадрате, сами себи не вјерујемо, повјерујмо непријатељима. Ако ништа, знамо да они енергију и паре не арче тек тако. Знају они на шта ударају. Нису ни

слијепи Филип Вишњић, ни Његош ни Андрић никаква колатерална штета. Они су бирана мета.

Кренимо, дакле, од гусала и десетерца. Јер од гусала и десетерца креће и наше национално предање: упоредимо само историјско Косово на Видовдан 1389. и оно у народној пјесми, односно у нашој колективној свијести, и све ће бити јасно. Све су наше епске пјесме о Косову, каже у свом есеју пјесник Рајко Петров Ного: „Оне преткосовске Косово слуте, оне послје Косово памте као усудно мјесто са кога се из моћи и сјаја немањићког падало у таму ропства” (2003: 8). А десетарац, којим је ово стожерно мјесто српског предања извајано, представља „пракалуп за српску осјећајност” (Ного 2003: 227). Све што знамо о себи од Косова пренесено је кроз историју десетерцем. Овдје се само осврнимо на крај те традиције, сада већ на почетку 19. вијека, дакле четири и више стотине љета након оног судбоносног Видовдана, па установимо да пјесник Првог српског устанка, слијепи гуслар Филип Вишњић, док пјева о свом времену и актуелним догађајима, није само насљедник него и активни баштиник предања. Косовски завјет он осјећа као свој, он живи њиме. У свом десетерцу он га чак допуњује и интервенише у њему. За овог пјевача косовски завјет „није био догма постављена изнад њега, већ је он себе сматрао носиоцем и творцем тог мита, а тај мит духовном основом свог бића” (Кољевић 1976: 184).

Али како завјет и предање пренијети у нови вијек, у вријеме писане књижевности а не огријешити се о њега?

Година 1847. вишеструко је значајна за српску културу. Те године Вук објављује свој превод *Нової завјешта*, а побједу његове језичке реформе потврђује и Даничићев *Раџ за српски језик и њравойис*. Те исте године појављују се двије кључне књиге које српску књижевност уводе у нови вијек: *Песме* Бранка Радичевића и *Горски вијенац* Владике Његоша.

Радичевић је наш први лирски пјесник. Али његова лирска интонација озвучена је десетерцем. Послушајмо само почетак његове чувене пјесме *Кад млидијах умреџи* – Кад мишљах да ћу умријети – дакле пјесме о помисли на смрт, лирског присјећања једног стања душе, евокације једног њеног титраја:

*Лисје жуџи веће њо дрвећу,
Лисје жуџо доле веће њага;*

Лирски повод, а ево, рекли бисмо, узорног јуначког десетерца, и садржајем и формом. Садржајем јер је наизглед чисто дескриптиван; формом јер је са цезуром након четвртог слога, чак и са карактеристичним епским понављањем првих стихова које доноси за десетерачке пјесме типичну разложену синтаксу. Али да ли је баш тако? У малој гласовној разлици између „лисје жуџи” у првом стиху, и „лисје жуџо” у другом; између глагола жуџејџи и придјева жуџо донесена је драма протока времена. То није пуко понављање какво имамо у народној епци; у првом стиху лисје је тек почело да вене и да жути, у другом је већ пожутјело и почиње да опада. Умјесто разуђености дескрипције овдје имамо лирско сажимање времена. А онда, као вапај, као слутња оног коначног загрцнућа које ће туберкулозног Радичевића у реалности довести до краја живота, слиједи трећи и четврти стих. Ритмичко очекивање се нарушава. Трећи стих, иако десетерац, не може да се заустави на својој граници; синтаксички се обрушава у четврти који нема снаге да испуни задату метричку норму, тако да се оба стиха доживљавају као јединствен болни јецај, тренутак када се вријеме зауставља у болној спознаји неминовног краја:

*Зеленога више ја никада
Видећ' нећу!*

Ако је ово за нечији укус исувише мали узорак да би се на њему извео општи закључак, валидан за цијелу националну литературу, да је покриједи превођење стиха који у себи носи печат националног предања у ново вријеме, кренимо са Његошем на почетак његовог *Горској вијенца*, на врх Ловћена уочи Тројичина дне, и откријмо, коначно једном, о чему нам овај драмски спјев говори. Није тема *Горској вијенца* истрага, истребљење потурица, дакле дојучерашње браће, Срба који су прешли на ислам. Отварање драме је шекспировско. Експозиција нам открива о чему се заправо ради. Пред нама је, у глуво доба ноћи, сам, међу позаспалим сународницима, Владика Данило, „једна сламка међу вихорове / сирак тужни без нијђе никога”, који исповиједа муку свог усамљеништва. Испоставиће се, међутим, да то и није монолог, да је гласно Владичино премишљање пробудило понајбољег међу јунацима, Вука Мићуновића, који на Владичине дилеме има само један коментар: „Људи трпе, а жене наричу! / Нема посла у плаха владара!”

За човјека за којег се „Божја летурђија” и „коло око цркве” сагледавају у истој духовној равни, за кога је витештво „тамјан свети јунацима”,

нема никаквих дилема па ни несанице. То је човјек акције, човјек епске свијести и епских вриједности. И ето нам јасно показаног сукоба који стоји у основи овог драмског спјева: супротстављање два свијета, епског и јеванђељског, колективне и индивидуалне свијести. То и јесте Његошева величина – превести епску свијест у јеванђељски оквир, или, у литерарној перспективи гледано, учинити стару, усмену књижевност органским дијелом нове, писане.

Његошево драмско превођење епске свијести у јеванђељску и успостављање завјета у новом књижевном руку прелива се и у друге књижевне родове. Пола вијека након Његоша пред српском књижевношћу је изазов модерне. Ево како му у прози, у форми кратке приче, одговара Петар Кочић, тек младо ђаче које је у вреву тадашњег Фројдовога Беча, гдје је Ниче управо објавио да је Бог мртав, донио пртљак патријархалног васпитања и националне традиције. У причама о Симеуну Ђаку аутор и његов главни драматизовани приповједач налазе се у идентичној ситуацији. И Симеун, та предивна причалица и пијаница, и Кочић покушавају да, уз нова времена, испричају „причу староставну”; и Симеун и Кочић, са садржајима и вриједностима које његују, налазе се у истом духовном раскораку са својим временом. Симеун, којег наводе на причу да би му се смијали, на крају кроз причу израста у истинског јунака. На тај начин Кочић успијева да у храбром суочењу са захтјевима времена и поетике модерне, у свом приповједачком стилу сачува и у нови вијек пренесе духовно наслеђе националног предања. Његове приче успостављају историју као парадигму српског прозног израза. На то ће се наслобити и касније генерације српских приповједача, а врхунац ће свакако бити дјело Иве Андрића.

Неће Андрић само својим чувеним предавањем о Његошу као трагичару косовске мисли наставити нит предања у нашем времену. Погледајмо како само почиње Андрић своју причу *Мост на Жейи*: „Четврте године свога везировања посрну велики везир Јусуф, и као жртва једне опасне интриге паде изненада у немилост.” Већ првом реченицом историјско вријеме преведено је у личну драму. Јер четврта година везировања, као што примјећује Новица Петковић, „представља апсолутни почетак радње и почетну тачку од које се једино и мери време” (2009: 268). Ни стварне године дешавања, па чак ни вијек, овдје немамо као одредницу. Историја се мјери унутрашњим откуцајима била једнако као што појединачна људска судбина бива немилосрдно вајана силама ван домања јединке. Историја и појединачни људски ход кроз вријеме код Ан-

дрића постају нераздвојива цјелина. А око једног другог моста, не много удаљеног, али већег и на већој ријеци, на Дрини код Вишеграда, и у већем распону времена, Андрић ће исплести причу која нам у перспективи предања открива жртвени смисао историјског тока.

Шта тек рећи о српским пјесницима нашег доба? Већ смо напоменули – заслуга за актуелизовање предања у времену које је пријетило да га сасвим затре и претвори у музејску вриједност, мртву културолошку чињеницу, припада понајвише њима. Још од Васка Попе, стегоноше модернистичког израза - дакле оног који би требало да је у сукобу са традицијом – чији Сава, у временима која су се трудила да предање угуше, „мрак начетворо сече”. Растаче га, другим ријечима, крсним знаком, отварајући тако пут ка видјелу и другим пјесницима. Једном од њих, Матији Бећковићу, указала се на овај начин љековита бистрина и оштрина завичајне, ровачке језичке врлети. Са ње је, први у својој генерацији и за своју генерацију, освојио и ловћенску перспективу и успио да сагледа нашу историјску судбину као драму „ђе је вјера с историјом једно”. А са таквих духовних висина вјеродостојна ће бити сва каснија самјеравања нашег доба са временом Светога Саве. Као, на примјер, у стиховима Љубомира Симовића:

*Ево у каквом мраку останаје свети
кад се утаси светиа ваџра!
По хлебу хваџа се буђ, хваџа се лег
по џушевима џуним блаџа.
Донео си нам семе вина, семе жиџа,
ал нема ко у земљу да га баци!
Наџсао си, ал нема ко да чиџа,
знак у коме се сабирају сви знаци!
Из овог мрака, шџо џруне и џрује,
не чује се џозив ослободиоца.
Одакле ће се чуџи, ако се не чује
са крсџа, с џочка, с Косова, и с коца?
Чуј нас, светио оче, који одјекујеш
од звона и клеџала који џраже сџаса!
Кад ћеш нас чуџи, ако нас не чујеш
данас, кад немамо ни језика, ни џласа?*

(Симовић, *Ходочашће Светиом Сави*, 76)

У односу на косовски завјет, оваква самјеравања најубједљивије доносе стихови Рајка Петрова Нога јасно показујући уз то да је основа нашег предања јеванђељска:

*Леџао да си Лазаре
Ко љрошџаиц насред ледине
Кукавице нам казале
Косовке шћери једине
У Виџанији засија
Љубављу Лазар воскресе
Млаго се сунце насмија
Маџаре кад ља љронесе
У дуџе љлуве субоџе
Шеница шџајом лисџала
Од Лазареве субоџе
Маџи Цвијетџи исџкала
Усџани Црни Лазаре
Из земље и са иконе
Сесџре шџе љроказале
И брађа шџе изџоне*

(Ного, *Лазарева субоџа*, 113)

Завјетна потка која обухвата судбину цијеле нације, на свим просторима и у свим временима, биће уплетена и у најинтимнији лирски шапат. И у Ноговом Виловом долу, и у Карацићевој Петњици, једнако као у Ненадићевом Грахову (дакле Принциповом Сарајеву) или у Сладојевом Улогу – тај шапат одјекује акустиком предања и преводи пјесникову личну драму на општи план. Пред нама се одвија акција ријечи у којој се нити предања нераскидиво повезују са личним искуством. Пред нама се, друкчије казано, поново отвара димензија предачког искуства којег осјећамо као своје лично. Ријеч је, укратко, о чину који потврђује да се завјетна свијест може одржавати и изнова актуелизовати само поезијом – оном врстом људске дјелатности која је и креира.

Са сазнањем да је освајање предања могуће и из овог времена, драгоцјеним по својој провјерљивости на конкретном узорку језичке грађе, враћамо се поново на мјесто са којег смо кренули: у учионицу, гдје нам ваља вратити вјеру у ову посебну врсту знања чији је примат у лепези

људских духовних вјештина и достигнућа, не баш тако давно, изгледао неприкосновен. И гдје нам се ваља, у свјетлу овог сазнања, подсјетити да је универзалност књижевног израза, парадоксално, омогућена његовим националним утемељењем. За вас овдје, заробљеним између два језика, ово додатно упозорење има посебну тежину. Оно указује на опасност којој сте стално изложени а да је вјероватно нисте ни свјесни: да вам се универзалност поетског, и уопште умјетничког начина изражавања продаје као универзалност културе; да вам се свеобухватност поетске акције подмеће као вриједност која ће да замијени националну профилисаност културног наслеђа. Јер овдје, готово у епицентру невиђеног масовног креирања накарadne духовне слике свијета, само паковање овог продукта не чини вам се сумњиво. Језик којим се та слика свијета продаје – језик је ваше свакодневице; ви га доживљавате сада већ као изворно свој. Зато је од суште важности да на пут који сте за себе изабрали – пут за који знате да је пут одрицања јер сте за амблем свог племенитог дјеловања узели Лазарев аманет – кренете са бременим сурове истине о раскораку који у себи неминовно носите: о жељи да се завјет очува и о сазнању да се језичко осјећање тог завјета, овдје, далеко од ваших источника, у вама све више губи. У дијагнози овог стања – у процјени колико се истањила та језичка нит на којој се држи веза вашег личног искуства са предањем – ваља бити сурово поштен. Јер та истина залог је вашег сутрашњег успјеха. Можда ће зато понеки од вас који сте до прије коју годину сједјели на мојим предавањима, данас да се са благонаклоношћу присјете оних часова у којима су били изложени својеврсном дрилу чији је циљ био да поврати већ изгубљени осјећај за десетерац, ту темељну метричку форму српске осјећајности. За образац говора у којем је заробљена сама суштина сјећања на прошлост и тајна нашег припадања једних другима. За ону врсту говора који је, и када је нецензуриран, у исказу највећег бола или немоћи – као у јадиковки, тужбалици, или псовки – увијек прецизно и правилно цезуриран.

Пред вама је, другим ријечима, задатак овладавања основама наше литерарне традиције којој је десетерац тек полазиште. У оскудици времена – тој стравичној посљедици обесмишљеног поретка духовних вриједности – чији нас жрвањ на овим просторима свакодневно меље, а коју и ви, упркос вашим још крхким годинама, сигуран сам, већ осјећате, на вама је да пронађете и издвојите драгоцјене тренутке за овај нимало лаган посао. Јер ви, зарад успостављања духовних кота спрам којих ћете у овом вртлогу збивања и информација ипак моћи да се оријентишете, немате важнијег задатка од откривања и препознавања сопственог лика

у наслагама националне прошлости. Да бисте дошли до тог циља, поред беспопштедне провјере истинитости историјских чињеница – испита на којем смо изненађујуће лако падали из генерације у генерацију – морате да освојите упоришта скривена у простору између ријечи језика којег изнова откривате. А та упоришта налазе се једино и само у националном књижевном наслеђу. Само освајањем овог духовног простора моћи ћете да се и у самим ријечима свог језика осјетите своји на своме. Само на тај начин моћи ћете да сагледате и сами себе у времену прошлом, садашњем и оном које је пред вама. Да се одредите у оном временско-просторном континууму завјетне свијести настале под омофором духовног оца нашег Светога Саве.

Извори

- ЈНП 1970: Болани Дојчин. *Јуначке народне њесме*. Избор и предговор Милорад Панић-Суреп. Београд: Рад, 103–112.
- Ного 2005: Рајко Петров Ного. *У Виловоме долу*. Изабране и нове песме. Избор и предговор Драган Хамовић. Београд – Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Попа 1990: Васко Попа. Каленић. *Песме*. Избор Борислав Радовић. Никшић: НИО „Универзитетска ријеч“.
- РАДИЧЕВИЋ 2005: Бранко Радичевић. Кад млидијах умрети. *Туја и ойомена*. Београд: Политика – Народна књига, 170–171.
- СИМОВИЋ 2008: Љубомир Симовић. Ходочашће Светоме Сави. *Госћ из облака*. Изабране и нове песме. Београд: Просвета, 76–80.

Цитирана ЛИТЕРАТУРА

- КОЉЕВИЋ 1976: Никола Кољевић. *Иконоборци и иконобранишели*. Београд: Просвета.
- НОГО 2003: Рајко Петров Ного. *Сузе и соколари*. Београд: Београдска књига.
- ОБРАДОВИЋ 2008: Бошко Обрадовић. *Српски завети*. Београд: Двери српске.
- ПЕТКОВИЋ 1989: Новица Петковић. Два Лазара. Предговор у: Рајко Петров Ного. *Лазарева субоша*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ПЕТКОВИЋ 2009: Новица Петковић. Андрићева новела „Мост на Жепи“. *Сјоменица академику Новици Петковићу*. Зборници и монографије. Књ. VII. Одјељење књижевности и уметности. Књ. 6. Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске.

SAINT SAVA IN THE SERBIAN MIRROR
Myth, Testament and National Identity in Our Time

Summary

The paper is based on a lecture given to the Serbian youth in Canada. It follows cultural transformations of St. Sava's legacy in the Serbian collective and concludes that his character, viewed in the „Serbian mirror” throughout centuries, has become a pivotal point in constituting and preserving Serbian national identity. Addressing the question of a possibility to recapture a spiritual position from which a natural connection with our national legacy could be re-established in our postmodern time, the paper points to the necessity of a constant imaginative participation in the national tradition embedded in literature – from Serbian oral tradition, to Njegos and Radicevic, in 19th and Kocic, Andric, Nogo and Beckovic in 20th century.

Keywords: Saint Sava, Kosovo Field, St. Vitus Day, Kosovo Testament, Knez Lazar, Serbian Cultural Heritage, Petar Petrovic Njegos.